

književnom radu do kraja Drugog svjetskog rata. Po povlačenju iz Zagreba predao se Britancima, koji su ga sa skupinom od 69 građana predali partizanima 18. svibnja 1945. godine. Saslušan je 26. svibnja, a 1. lipnja protiv njega i još devet osoba podignuta je optužnica zbog protunarodnog i veleizdajničkog djelovanja, između ostalog. Sudeње je počelo 6. lipnja, a bez realne mogućnosti obrane osuđen je istoga dana na smrt vješanjem, koje je izvršeno u ranim jutarnjim satima već sljedećeg dana.

U skladu sa svime navedenim, na kraju ovoga prikaza djela, priređivača i autora Tomislava Jonjića i Stjepana Matkovića može se tek još jednom kazati kako je ono vrlo vrijedan i zanimljiv istraživački poduhvat, s naglaskom na uvodnu studiju koja predstavlja značajan doprinos hrvatskoj historiografiji. Izvorna arhivska građa postala je nakon objave mnogo dostupnija široj zainteresiranoj javnosti, te će nesumnjivo u budućnosti poslužiti kao važan izvor informacija, ali i kao temelj za brojna druga istraživanja. Valja se nadati da će u budućnosti objava izvornog arhivskog gradiva biti sve češća pojava jer će se tako u velikoj mjeri olakšati istraživanja, ali i popularizirati znanost.

• *Ivan Hrstić*

Danijel Vojak, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.—1941.*, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH »Kali Sara« — Romsko nacionalno vijeće, Zagreb, 2013., 229 str.

Knjiga *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.—1941.* Danijela Vojaka nastala je kao rezultat autorova višegodišnjeg istraživanja povijesti Roma, posebice između dva svjetska rata, u sklopu kojeg su nastali i autorov diplomski (*Odabrani primjeri iz povijesti Roma na području Europe u prvoj polovini XX. stoljeća*, 2003.) i magistarski rad (*Percepcija romskog stanovništva u hrvatskom društvu na području Savske Banovine u razdoblju 1929.—1939.*, 2006.) te doktorska disertacija (*U predvečerje rata: Položaj romskog stanovništva u Banovini Hrvatskoj u razdoblju od 1939. do 1941.*, 2011.). Budući da povijest Roma predstavlja vrlo slabo istraženu temu u hrvatskoj historiografiji, autor donosi mnoge nove podatke iz do sada uglavnom nepoznatih arhivskih dokumenata.

Knjiga je podijeljena na dvanaest numeriranih poglavlja. Nakon *Predgovora* izdavača, predsjednika Romskog nacionalnog vijeća Veljka Kajtazija, te *Predgovora* (str. 1-2) u kojem autor ukratko objašnjava razloge za bavljenje neobičnom i do sada u hrvatskoj historiografiji praktički potpuno neistraženom temom romske povijesti, slijedi poglavlje *Izvori, literatura i metodologija* (str. 3-7), gdje se navode najvažniji arhivski fondovi i periodika korišteni pri pisanju knjige te korištena literatura, a raspravlja se i o pojmovima (dosljedno korištenje naziva »Romi«, osim u citatima) te o metodologiji analize povijesnih izvora.

Poglavlje *Iz povijesti Roma u Europi i Hrvatskoj od njihova doseljavanja do 1918.*

(str. 9-60) moguće je podijeliti na dva dijela. U prvom se dijelu na temelju literature daje pregled povijesti Roma u Europi i Hrvatskoj do 1918. godine, a u drugom dijelu, koje svojom temom ne odgovara naslovu poglavlja, prikazuje povijest Roma u Europi između dva svjetska rata. Pritom je najviše pažnje posvećeno odnosu vlasti prema Romima, primjerice zakonskim odredbama koje donose kako bi regulirale romsko stanovništvo. Autor uspoređuje zakonske odredbe u vezi s Romima u pojedinim europskim državama, s posebnim osvrtom na Njemačku, koja je pitanje romskog stanovništva rješavala najradikalnije, čak i prije dolaska nacionalsocijalizma na vlast.

U poglavlju *Povijest Roma na hrvatskim područjima 1918.—1941.* (str. 61-123), kojim počinje središnji dio knjige, nakon kraćeg osvrta na političko stanje u Kraljevini SHS / Kraljevini Jugoslaviji i na odnos vlasti prema nacionalnim manjinama, autor analizira podatke popisa stanovništva 1921. i 1931. godine te pritom prikazuje teritorijalni raspored Roma na području Jugoslavije i Hrvatske, materinski jezik Roma, njihovu vjersku, spolnu i dobnu strukturu te pismenost. Podaci dobiveni popisima stanovništva ukazuju na stupanj integracije Roma u lokalnu zajednicu. Kako za vrijeme Banovine Hrvatske nije proveden popis stanovništva, autor na temelju popisa iz 1931. godine pokušava odrediti broj Roma koji su živjeli na njezinu teritoriju. Budući da se romsko stanovništvo međusobno jako razlikovalo, autor donosi pregled romskih skupina na području Hrvatske između dva rata. Zaključno, daje se pregled zakonskih odredaba i mjera koje su donijele jugoslavenske države, ali i banovinske i lokalne vlasti u vezi s Romima.

U poglavlju *Društveno-gospodarski, obrazovni i zdravstveni položaj Roma u*

međuratnoj Hrvatskoj (str. 125-141) autor donosi podatke o društvenom organiziranju Roma te njihovu ekonomskom, obrazovnom i zdravstvenom položaju u sklopu tadašnjeg hrvatskog društva. Izostanak društveno-gospodarskog organiziranja Roma u Hrvatskoj toga doba tumači njihovim marginalnim društvenim položajem. Donoseći pregled zanimanja kojima se bave Romi u promatranom razdoblju (to su gotovo isključivo obrtnička zanimanja), autor zaključuje da su uspjeli preživljavati na marginama gospodarskog i društvenog života. Društvenoj marginaliziranosti pridonosio je i visok postotak nepismenih Roma i visok natalitet, a manjak hrane i teški uvjeti stanovanja bili su glavni čimbenici lošeg zdravstvenog položaja Roma.

Poglavlje *Vlast i Romi, nerazumijevanje — nepovjerenje — nasilje: Odnos državnih i lokalnih vlasti prema Romima u međuratnoj Hrvatskoj* (str. 143-175) donosi iscrpan prikaz odnosa središnjih, banovinskih, lokalnih i policijskih vlasti prema Romima u promatranom razdoblju. Autor iz arhivske građe i novinskih članaka uzima konkretne primjere odnosa svih razina vlasti prema Romima, uspijevajući ponekad pratiti određeni konkretan slučaj kroz više mjeseci ili godina. Većina analiziranih primjera potječe s kraja promatranog razdoblja — od kraja tridesetih godina do 1941. godine. U nekim analiziranim slučajevima razvidno je i nasilje policijskih vlasti — najčešće Hrvatske seljačke zaštite — prema Romima. Konkretno, statistički analizirajući podatke o romskom kriminalitetu na području međuratne Jugoslavije, autor opovrgava tezu o izraženosti romskog kriminaliteta, često navođenu u onodobnim tiskovinama.

Poglavlje *Odnos crkvenih vlasti prema Romima u međuratnoj Hrvatskoj* (str. 177-185) bavi se vjerskim životom Roma. Pri-

padnost rimokatoličkoj, pravoslavnoj ili muslimanskoj vjeri Romima je služila kao sredstvo integracije u većinsko društvo, na što ukazuju i ranije analizirani popisi stanovništva. Opisani su i prvo rimokatoličko te prvo pravoslavno bogoslužje na romskom jeziku u Hrvatskoj kao primjeri aktivnosti crkvenih institucija u pastoralnom radu među Romima.

U poglavlju *Odnos stanovništva prema Romima u međuratnoj Hrvatskoj* (str. 187-202) autor na temelju novinskih članaka i arhivskih dokumenata donosi konkretne primjere odnosa seoskog i gradskog stanovništva prema Romima. Prevladavaju primjeri romskih kriminalnih djela, a navode se i primjeri gdje su seljaci uzeli stvar u svoje ruke te se nasilno obračunavali s Romima, dok primjera mirnog suživota ima manje. Uz to, autor prikazuje na koji su način predrasude i stereotipi utjecali na postupke seoskog i gradskog stanovništva prema Romima. Slično kao u poglavlju koje tematizira odnos vlasti i Roma, i ovdje većina primjera potječe s kraja promatranog razdoblja.

Na kraju knjige nalaze se *Zaključak* (str. 203-207), popis izvora i literature (str. 209-225), popis pokrata (str. 227) te *Bilješka o autoru* (str. 229). Tekst prate brojne tablice i tematski zemljovid, ponajviše uz analizu popisa stanovništva, zatim faksimili novinskih članaka i arhivskih dokumenata te fotografije s prizorima iz romskog života promatranog razdoblja.

Vrijednost ove knjige leži u međunarodnoj aktualnosti njezine teme s jedne strane te praktički potpunoj zanemarenosti te teme u hrvatskoj historiografiji s druge strane. Upravo iz navedenog razloga ona u historiografiju unosi obilje novih spoznaja i tako služi kao svojevrsan uvod u znanstveno proučavanje narednog razdoblja u povi-

jesti Roma u Hrvatskoj — razdoblja Drugog svjetskog rata. Uspješnom analizom izvora — čak i statističkim metodama — autor uspješno ruši predrasude prema Romima prisutne u jugoslavenskoj i hrvatskoj javnosti međuratnog razdoblja o raširenom i učestalom kriminalitetu Roma — ti su stereotipi opterećivali odnose Roma i ostalog stanovništva u promatranom razdoblju, a utjecaj takvih i sličnih predrasuda osjećamo i danas.

• *Neven Kovačev*